

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2017

MEMORANDAMU

MARAGA: 70

Memorandamu uyu u na masiatari a 9.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandumu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandumu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musu u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatiso nga nda ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa.)
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatiso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha mbudziso dzo vuleaho, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza tea u avhelwa phindulo dzi todaho NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musu phindulo ya ipfi lithi yo lavhelelwa, hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga; tenda fhedzi ipfi lo lavhelelwaho la talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekedzwa, kha vha make fhedzi mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA T̂HALUTSHEDZO NA U PFESESA

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Ndi vhudifhinduleli ho godombelaho ha murangaphanda/ tshanduko/vhudifhinduleli.√ (1)
- 1.2 Ndi u tholwa havho vha tshi vha thohoyatshikolo tsha Mbali.√ (1)
- 1.3 - Vhadededzi na vhulangi ha tshikolo vho vha vha sa iti mushumo nga ngona.√
 - Vhashumi vha ngadeni na vhakunakisi vha ofisini vho vha vha sa shumi nga murahu ha tshiswitulo.√
 - Vhomabalane vho vha tshi dzulela u tamba nga lutingo.√
- [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.] (3)
- 1.4 Vho-Phaduli vho fara mitangano na zwiimiswa zwothe afho tshikoloni hu u itela u vha sumbedza ndeme ya mushumo. √√
- [Maraga mbili kha phindulo i pfalaho] (2)
- 1.5 A hu na vhungoho kha fhungo ili. Vho-Mailanombe na vhatu vhanzhi nga u angaredza vho vha vho no tangedza uri a hu na muthu ane a nga vhuwedza tshikolo tsha Mbali ngonani.√ Ndi ngazwo vho nyadza Vho-Phaduli, fhedzi ha vho itea zwe vhatu vha vha vha songo lavhelela – tshikolo tsha aluwa, mvelelo dza matiriki dza vha dza nthā vhukuma. √√
- [Maraga tharu kha phindulo i pfalaho.] (3)
- 1.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa u todou bvisela khagala uri thuso ya mveledziso ya tshikolo a i wanali kha muvhuso fhedzi, i a wanala na kha zwiimiswa zwo fhambanaho (sa vhoramabindu na vhoramamaga) arali tshikolo tsho ita khumbelo.

KANA

Munwali u tutuwedza uri hu vuswa i divusaho/Nwana hu la a lilaho.

[Maraga mbili kha muhumbulo u pfalaho.]√√ (2)

- 1.7 U bvisela khagala uri u shaea ha murangaphanda a re na vhudifhinduleli tshikoloni tsha Mbali√ zwo ita uri vhashumi vha itshi tshikolo vha ite zwine vha funa ngauri ho vha hu si na mukaidzi.√ (2)

- 1.8 - Ndi mushumi wa biko.
 - Vha a kona u shumisana na vhañwe vhathu.
 - U tutuwedza vhañwe vhathu.
 - U thusa lushaka hu si na u fhela mbilu.

[Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

- 1.9 Ee, ndi a tendelana nakwo ngauri komiti musi dzi hone dzi thusa uri vhathu vha kone u shumisana/u eletschedzana/u tutuwedzana/thusana u itela mveledziso.√√ (2)

- 1.10 Ee/Zwi a tendisea ngauri:

- Vhurangaphanda vhu re na vhu^{di}fhinduleli ho dziaho vhu a ^{di}sa tshanduko yavhu^{di} (zwikoloni).
- Vhathu vha thusedza muvhuso, zwiimiswa zwa muvhuso (sa zwikolo), zwi nga bveledza tshumelo ya khwi^{ne} zwitshavhani.
- U shuma nga u ^{ne}kana mishumo(delegation) zwi thusa u fhelisa vhuimawoga, zwa dovha zwa thusa u bveledza mitshelo yavhu^{di}.

[Maraga tharu kha mbuno tharu dzi pfalaho.] √√√ (3)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Muoli u khou tutuwedza vhu^{di}fhinduleli ha mubebi kha u fundedza/thusa ⁿⁱwana wawe na vhu^{di}imiseli ha ⁿⁱwana kha u todou guda/Zwi tutuwedza u guda zwikili zwa u kona u vhala na u ⁿⁱwala musi vhana vha tshe vha^{tu}kuku.√√ (2)

- 1.12 D/A,B na C.√ (1)

- 1.13 Vhu^{di}ipfi ha ⁿⁱwana ndi ha u nyanyulea/takalela,√ ngauri u khou fundedziwa/gudisiwa nga mubebi wawe.√√ (3)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

- 1.14 Vhu^{tu}mani ndi ha uri zwibveledzwa zwo^{the} zwi khou amba nga ha vhu^{di}fhinduleli ho dziaho kha u bveledza pfunzo ya ⁿⁱwana.√ Kha mafhungo a **TSHIBVELEDZWA TSHA A**, hu khou bviselwa khagala u shumisana ha vhulangi ha tshikolo na vhafaramikovhe kha pfunzo ya vhana,√ ngeno kha **TSHIBVELEDZWA TSHA B** mubebi a tshi khou thusana na ⁿⁱwana wawe hayani malugana na pfunzo yawe.√

[Maraga tharu kha phindulo i pfalaho.] (3)

T^hHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU****Ndila ya u maka manweledzo:**

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
  - Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwaho tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo mañwe a manweledzo o salaho.

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA C

NO.	KHOUTHESHENI	NO.	MBUNO
1	'Ndi ngazwo vhathu vha tshi tea u dalela vhatoli vha malofha u itela u divha lushaka lwa malofha, na uri vha kone u wana ngeletshedzo ya zwiliwa zwo teaho mivhili yavho.'	1	Vhathu vha tea u tolwa malofha u itela u divha tshaka dza zwiliwa dzo vha teaho.
2	'U ita nyonyoloso tshifhinga tshothe ndi zwa ndeme kha muvhili wa muthu, ngauri zwi na thuso ya u fhatu muvhili khathihi na u u vhea kha nzulele yavhudi ine ya si sokou u kavhiwa nga malwadze o fhambanaho.'	2	U ita nyonyoloso zwi thivhela malwadze.
3	'Ndi ndugelo ya muthu u langa kulele kwawe kwa zwiliwa kwa misi yothe.'	3	Muthu u tea u langa kulele kwawe.
4	'Kha vha pulanele muvhili wavho nga u vha na dayari ya u nwala zwiliwa zwine vha zwi shumisa zwifhinga zwothe.'	4	Ivhani na dayari ya u nwala zwiliwa zwine na la.
5	'Muvhili kha u vhe wone u langwaho nga ndala, hu si maitele a u vhona tshiliwa, tsha fhelela mulomoni.'	5	Muthu kha le zwiliwa nge a vha na ndala.
6	'Hu na zwiimiswa zwine zwa vha na mbekanyamushumo ya zwa mutakalo, hune ha vha na mirado ine ya thusana kha kufarele kwa mivhili.'	6	Zwiimiswa zwi thusa vhathu kha u eletshedza kufarele kwa mivhili.
7	'Kha hu vhe na tshifhinga tshine muthu a tshimbila nga milenzhe musi a tshi ya hune ha vha tsini.'	7	U tshimbila nga milenzhe ndi zwa ndeme.
8	'Baisigira ndi tshinwe tsha zwiendedzi tshine wa nga tshi shumisa u fhatu muvhili wau.'	8	Baisigira i a thusa kha mutakalo.
9	'Muthu u tea u vha na ndivho kha zwine a todou ita hu u itela wone mutakalo, hone i songo vha i sa swikelelei ngauri wa balelwa u nga zwi thupha.'	9	Ndivho ya zwa mutakalo i tea u vha i swikeleleaho.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Vhathu vha tea u tolwa malofha u itela u divha tshaka dza zwiliwa zwine vha la. U ita nyonyoloso zwi thivhela malwadze mivhilini. Muthu u tea u langa kulele kwawe kwa zwiliwa; a dovhe hafhu a vhe na dayari ya u nwala zwiliwa zwine muvhili wawe wa toda, khathihi na u la zwiliwa nge a pfa ndala. Zwiimiswa zwi thusa vhathu kha kufarele kwa mivhili. U tshimbila nga milenzhe ndi zwa ndeme ngeno na baisigira i na thuso. Ndivho ya zwa mutakalo i tea u vha i swikeleleaho u itela u fhatu muvhili. U thogomela mivhili yashu ndi zwa ndeme.

[Maipfi a 91]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka

- Mupeleto:
  - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
  - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone, nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Mukungedzeli o shumisa khephusheni ya fonto khulwane hu u itela u kunga vhataleli vhane vha toda u fodiwa uri vha ye nga vhunzhi.

KANA

Khamera ya u foda/ nyimele ya mufodi zwi nga kunga maoto a mutaleli.

[Maraga mbili kha phindulo i pfalaho.] √√ (2)

- 3.2 Mukungedzeli o shumisa rethoriki/tshivhudzisi/mbudziso i sa toda phindulo/ ngauri u sumbedza uri muñwe na muñwe u a toda tshimima tshavhudi.√ (2)

- 3.3
- Ndi vhaswa – ndi vhone vhane vha kha di takalela zwa u fodiwa.
  - Ndi vha madzangano o fhambanaho – ndi vhone vha dzhiaho zwifanyiso u itela nyandadzo/vhuvhambadzi.
  - Ndi vha mishumo yo fhambanaho sa mbingano, mbulungo, nz. – u itela u vhulunga zwo bvelelaho/iteaho.

[Mbuno nthihi na thikhedzo nthihi.] √√ (2)

- 3.4 D/A na C.✓ (1)
- 3.5 Ndi KUHUMBULELE, ngauri u t̃alela video na zwinepe ndi dzema/ndowelo i si ya ṽathu ṽhothe;✓ ngauralo a zwi konadzei uri ṽathu ṽhothe ṽha t̃we ṽho dzulela u t̃alela video na zwinepe tshifhinga tshothe ṽhe hayani ṽha si tsha bva.✓✓ (3)
[Kana zwiñwevho zwi pfallaho.] [10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Ndivho ya muoli ndi u bvisela khagala khakhathi dza mitani/u tambudzwa ha ṽhafumakadzi.✓✓ (2)
- 4.2 U kotamela fhasi na u d̃ithivha tshifhatuwo zwi t̃ana muthu/mufumakadzi ane a khou d̃ipilela/tsireledza kha u rwiwa.

KANA

Zwi sumbedza u shaya nungo ha mufumakadzi kha u tambudzwa nga munna mutani.

[Maraga mbili kha phindulo i pfallaho.]✓✓ (2)

- 4.3 D/u d̃o mu vhulaha.✓ (1)
- 4.4 Vhud̃ipfi ha muambi wa 3 ndi ha u pfela muñwe muthu ṽhutungu,✓ ngauri u khou kaidza na u kwengweledza uyo a no khou ita khakhathi.✓ (2)
- 4.5 Ndo ṽha ndi tshi nga mu eletshedza uri:

- Kha dzule fhasi na mufumakadzi wawe ṽha dzudzanye mafhungo.
- Kha humbele lushaka lu ṽha lamukanye.
- Zwi nga fhedza zwo mu isa mulayoni a fariwa.
- Zwi lwa na ndayotewa ya shango.
- Kha ye a lamukanywe nga ṽhashumelavhapo.

[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] ✓✓✓ (3)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F**

- 5.1 Tshigwenamatope√ < Li bva kha dzina na dzina/tshigwenā+ matope.√ (2)
- 5.2 **Tshamudaneni.**√ Mutanuni u khou bika vhuswa *tshamudaneni.*√ (2)
- 5.3 Nangoho **Mudzuli o undudzwa nga madukana** nga u levha hawe.√√ (2)
- 5.4 **'Vhe vha mu rwa.'**√ Li khou shuma u talula uri ndi vhafhio vhatukana vho rwaho Mudzuli.√

KANA

- 'Vhe vha vha vho awela.'**√ Li khou shuma u talula uri ndi vhafhio vhatthanga vhe vha vha vho awela.√ (2)
- 5.5 Mu kegulu o shumisa luambo lwa u kwengweledza/u pfela vhutungu/dinalea,√ hu u itela uri muduhulu a ambulule vho mu rwaho.√ (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70